

Ж.Г. АРУСТАМЯН

Музей історичних коштовностей України

РОДИНА ЮВЕЛІРІВ СТРЕЛЬБИЦЬКИХ

Прізвище ювелірів Стрельбицьких було широко відомим серед київських мешканців першої чверті XIX ст. Самсон і Олександр Стрельбицькі набули слави як талановиті майстри золотих і срібних справ, котрі виконували культові вироби на замовлення Києво-Печерської лаври, Софійського і Михайлівського соборів. Проте, Самсону і Олександрю Стрельбицьким не пощастило, тому що уся їх спадщина була практично знищена під час вилучення церковних цінностей у 1922 р., незважаючи на те, що вона мала історичне і мистецьке значення. Цілком імовірно, що ці обставини пояснюють відсутність необхідної наукової інформації про родину ювелірів Стрельбицьких у мистецтвознавчій літературі. На жаль, енциклопедичні видання теж не дають певної уяви про їх діяльність.

Зараз аналіз творчості Стрельбицьких можна зробити тільки на підставі неопублікованих джерел, які зберігаються у різних фондах Центрального Державного Історичного Архіву України у Києві, а також у міському архіві. Численні записи у церковних книгах, а також контракти майстрів з монастирями знайомлять з описами виробів, їх ескізними зображеннями, строком виконання, умовами оплати роботи.

Біографія Самсона Івановича Стрельбицького нам майже не відома. Ми не знаємо точної дати його народження і смерті. Деякі архівні матеріали дають можливість припустити, що відомий київський гравер на міді кінця XVII століття - Іван Стрельбицький, був батьком Самсона Івановича Стрельбицького. Крім збігу

прізвища та ім'я по батькові, їх поєднує спорідненість за фахом, пов'язаним з ювелірним мистецтвом. Слід додати, що ініціали їх прізвища також збігаються в монограмах. Наприклад, на гравюрах Івана Стрельбицького, крім підпису "Ioennes Strzelbicki", в деяких випадках збереглися його ініціали "IS", виконані латинськими літерами.

На одному з документів, який підписав Самсон Стрельбицький, залишився відбиток його печатки, на якій прочитується латинська літера "S". Таким чином, наведені приклади дозволяють нам припустити про існування родинних стосунків між цими майстрами.

Архівні матеріали знайомлять нас з деякими фактами життя й праці Самсона Стрельбицького, які здебільшого належать до періоду його "зрілості", тобто до 20 -х років XIX ст.

Самсон Стрельбицький походив з дворянського роду. Про це свідчить той факт, що у 1813 р. він звернувся до київського дворянського зібрання разом з іншими вельможними киянами з проханням про підтвердження свого походження, яке він згодом одержав. Крім цього, залишилися його листи з підписом - "дворянин Самсонов сын", а також печатка з зображенням дворянського шолома.

Вивчення писемних документів дає уявлення про плідну співпрацю Самсона Стрельбицького з Києво-Печерською лаврою, для якої він зробив багато коштовних культових предметів. Так, у 1801 р. він виконав два великих срібних свічника для Успенського собору, котрі призначалися для освітлювання ікон Спасителя і Богородиці. Згідно з контрактом, їх вага встановлювалася "не більш, як по одному пуду, висота - по 2 аршина." Для виконання цього замовлення лавра передавала майстрові церковне срібло, а також малюнок,

за яким він мав працювати. Цікаво, що у контракті наводився опис свічників з уточненням деталей, які ювелір буде робити гладенькими, полірованими, або прикрашати накладними гірляндами. У цьому ж документі зазначався гонорар ювеліра, котрий визначався з розрахунку 10 карб. за кожний фунт срібла.

Наступного року Самсон Стрельбицький зробив срібні царські врата у Миколаївську церкву, а у 1803 р. він виготовив на замовлення Києво-печерської лаври ще один свічник для архієрейського священнослужіння. Ця робота майстра оцінювалася у суму 114 карбованців 10 коп., виходячи з того, що майстер використав на її позолоту 17 власних голандських червінців. Залишилися відомості, що у 1804 і 1821 роках срібляр виконував для лаври срібні з позолотою рамки для іконок із зображеннями різних святих. Платня за таку роботу дорівнювала 20 карб. за кожний фунт срібла, а позолота - 2 карб. за червінець.

У червні 1816 р. Самсон Стрельбицький підписав контракт з курським полковником Миколою Анненковим про виготовлення срібного потира і дискоса за ціну 500 карб. асигнаціями для Михайлівського монастиря. Майстер обіцяв зробити їх з власного матеріалу у відповідності з малюнком, котрий мав бути підписаним і затвердженим печатками замовника й виконавця. У договорі також зазначалося, що ювелір прикрасить чашу і піддон потира фініфтовими медальйонами і великими стразами.

За даними 1825 р. в майстерні Самсона Стрельбицького працював один робітник і два учня. Відомо також, що в різні часи у нього навчалися ювелірній справі Андрій Коханов, Федір Михайловський та рідний син Стрельбицького - Олександр.

У 1822 році вони разом працювали над виготовленням прикраси для чудотворної ікони Успіння Богоматері, яка знаходилася у головному соборі Києво-Печерської лаври. Самсон Стрельбицький зробив для неї срібний круг, позолотив шату з карбованим зображенням Бога-Отця. В той же час Олександр Самсонович підготував для її прикраси золоті зірки й виготовив оправу для камінців. У 1823 р. дорогоцінна оправа до ікони оцінювалася у 28310 карбованців.

Крім виготовлення нових предметів культового призначення, Самсон Стрельбицький займався реставрацією різних виробів - срібного кухля, евангелій, оправ до кипарисових хрестів. Він також робив такі невеликі замовлення для лаври, як срібні дзвіночки та гудзики для архіерейських сакосів.

Крім Києво-Печерської лаври, Самсон Стрельбицький виконував значну кількість культових предметів для Михайлівського собору. У 1824 р. він виготовив 500 срібних хрестиків й 1000 каблучок, отримавши за це 395 карб.

У 1830 р. Самсон Стрельбицький погодився зробити для цього ж собору срібну шату до ікони архидиякона Стефана. В той же час він підписав контракт з А.Шпиковичем, мешканцем Ізмаїла, про виготовлення срібної оправу для кипарисового хреста з оплатою роботи по 120 карб. за фунт срібла.

Відсутність даних про подальшу творчу діяльність Самсона Стрельбицького дає підставу вважати, що він помер десь наприкінці 1830 р. - першому півріччі 1831 р. Про це свідчить запис у книзі Києво-Либедської Троїцької церкви від 2 липня, у якому говориться про те, що для поминання своїх батьків Олександр Стрельбицький подарував у цю церкву маленький ручний хрест у срібній оправі.

За даними М.З.Петренка до нашого часу залишилося тільки дві роботи Самсона Стрельбицького. Це срібна оправа до ікони "Успіння", 1813 р. Вона вирізняється майстерністю виконання рослинного орнаменту, в якому відчувається вплив стилю класицизму (МІКУ, ДМ-1465). На оправі є клейма двох майстрів-монограмістів - "СС" і "ГК", що дуже рідко зустрічається на київських виробах першої половині ХІХ століття.

Крім срібної прикраси до ікони "Успіння", до творів Самсона Стрельбицького М.З.Петренко зарахував потир 1823 р. з вкладним написом Варлаама Кринецького (МІКУ, ДМ-423). У цьому виробі позолочена чаша потира оздоблена ажурним кожухом і трьома медальйонами з традиційними зображеннями "Деїсуса". Круглий піддон прикрашено карбованими знаряддями "страстей", які розміщені в медальйонах, оточених рельєфними вінками і з'єднаних між собою гірляндами з квітів і листя.

Знайомство з фондovими матеріалами дозволили виявити ще декілька предметів з клеймом монограміста "СС". Це срібний піддон від хреста 1803 р. з вкладним написом ієрея Петра Васильєва у церкву св.Володимира (МІКУ, ДМ-4782). М.З. Петренко вважав, що цю роботу виконав київський майстер Семен Сурян. Але ця думка не має підтвердження. Крім інформації про те, що він був записаним до київського срібного цеху і на протязі 1811-1825 років регулярно сплачував податки, відсутні дані про те, що майстер займався золотарським мистецтвом. Аналіз клейма на срібному піддоні свідчить про те, що воно повністю збігається з клеймом на вищезгаданих виробах, які М.З.Петренко вважав творами Самсона Стрельбицького. На них, як і на піддоні від вкладного хреста П.Васильєва вибиті клейма у вигляді прямокутної рамки з літерами "СС", між якими є крапка. Такий збіг

свідчить про те, що всі ці предмети створені одним майстром.

До кола робіт монограміста “СС” можна віднести гладенький срібний корячок з фігурною ручкою (КПЛ, М-165), який замовили для помину “раба божого Афанасія”. Клеймо цього майстра зустрічається на піддоні, який прикрашено карбованими завитками в стилі рококо. Манера виконання декору цього твору нагадує оздоблення піддону від хреста, зробленого цим ювеліром у 1803 р.

До нашого часу зберігся середник від євангелія роботи майстра “СС”. В центрі зображена композиція з “Голгофою” в оточенні численних знарядь мук Христових (МКУ, ДМ-1420). Над нею виконано Все-видяче око у саяві. Медальйон прикрашений чітким рослинним орнаментом у вигляді виткого стебла з листям, що підіймається знизу до гори від квітки по обидва боки.

Одна з найбільш пізніх робіт майстра “СС” відноситься до 1825 року. Це литий позолочений хрест з вкладним написом Петра Васьковського (КПЛ, М-819). На лицьовому боці хреста виконано традиційне “Розп’яття”, на зворотному - зображення Богоматері Печерської. За мотивами орнаментики цей виріб нагадує попередні твори монограміста “СС”.

Слід підкреслити, що усі вищеназвані роботи цього майстра відзначаються недотриманням пропорцій та невисоким рівнем виконання. Дешифрування клейма “СС” зробити дуже складно, тому що в першій половині ХІХ ст. у Києві працювали крім Самсона Стрельбицького ще два ремісника, які входили до складу срібного цеху. Це Семен Сурян, про якого практично не залишилося ніяких даних щодо виконання ювелірних предметів, а також Степан Скрипчинський. З архівних джерел відомо, що ім’я останнього згадувалося у списку київських золотарів,

а також, що він виконував різні культові вироби на замовлення Києво-Печерської Феодосієвської церкви, отримуючи за них невеликий гонорар. Вивчення цехових документів і творів київських майстрів переконують в тому, що на той час пробірна палатка не дозволяла ремісникам мати однакові клейма. Це пояснювалося необхідністю суворого контролю за діяльністю сріблярів і прагненням уберегти ринок від появи неякісного товару. У разі збігання імені та прізвища ювелірів їхні клейма повинні були розрізнятися формою щитка, написом ініціалів латинськими або слов'янськими літерами. Іноді на виробах зустрічається клеймо з повним написом прізвища.

Зіставлення інформації про досить вигідні контракти високооплачуваного купця Самсона Стрельбицького - "надвірного майстра срібляних справ" Києво-Печерської лаври, Софійського собору й Михайлівського монастиря - з творами монограміста "СС", які відзначаються дуже низьким рівнем виконання, можна зробити деякі висновки. Цілком імовірно, що ці предмети культового призначення були зроблені Степаном Скрипчинським. Що стосується творів Самсона Стрельбицького, то можна припустити, що вони були перетоплені під час кампанії по вилученню церковних цінностей у 1922 році.

Після смерті Самсона Стрельбицького ювелірну майстерню очолив його син Олександр, який "з дитинства" навчався золотому, брильянтовому ремеслу у С-Петербурзі. Як зазначалося вище, у 1822 році він зробив на замовлення Києво-Печерської лаври разом із своїм батьком одну з перших робіт. Це славетна коштовна оправа до ікони Успіння Богородиці, котра була пишно оздоблена дорогоцінними вставками з каменів.

Нове замовлення він отримав від лаври у 1824 р. В цей час йому доручили зробити архієрейську митру, яку він прикрасив 353 діамантами, 114 алмазами, 296 рубінами, 76 смарагдами. Передбачалося, що поверхня виробу поміж вставками з каменів буде оздоблена перлинами. Цікаво, що ця робота доручалася майстриням з Києво-Флоровського монастиря, які славилися вишуканими виробами.

Протягом 1823-1824 років Олександр Стрельбицький співпрацював з Михайлівським монастирем, виконуючи золоті хрестики і кільця, котрі продавали віруючим біля труни з мощами св. Варвари. Аналогічні вироби він зробив у 1827 р. Можливо, що деякі з цих творів були подаровані імператору Олександру та знатним вельможам, які супроводжували його під час подорожі.

З письмових джерел стало відомо, що у 1825 р. Олександр Стрельбицький закінчив роботу над діамантовою панагією, яка була замовлена Афанасієм Чигиринським, єпископом Михайлівського монастиря. На той час цей твір було оцінено у суму 2800 карб.

Крім Лаври й Михайлівського монастиря ювелір працював на замовлення Софійського собору. У 1832 р. він підписав контракт на виготовлення срібної раки для священнослужителя Макарія. Для створення цієї роботи майстер витратив понад 2 пуди 39 фунтів срібла. На протязі 1833-1834 років Олександр Стрельбицький займався також чищенням церковного срібла - німбів з ікон, лампад, євангелій, репід, кадьниць та інших речей. Крім цього він зробив позолоту ризи до ікони Спасителя, витративши на цю роботу 97 церковних червінців та 28 власних монет. Пізніше він виготовив разом з Миколою Діаментом позолоту срібної оправы до ікони Богородиці.

Архівні матеріали знайомлять з останніми контрактами Олександра Стрельбицького. У 1834 р. він дав

зобов'язання зробити для Києво-Печерської лаври срібну шату до ікони святителя Миколи і виготовити срібну ризу на ікону Успіння на замовлення донської поміщиці Дячкіної для Успенського собору. З письмових джерел стало відомо, що він не створив ці вироби у зв'язку з тим, що у 1836 році несподівано виїхав до Могильова, залишивши у Києві величезні борги. Усю відповідальність за них взяв на себе його рідний брат Федір Стрельбицький, якому довелося понад 21 рік вирішувати фінансові претензії різних мешканців міста, а також Києво-Печерської лаври, яка подала на Олександра Стрельбицького позов в київський повітовий суд з вимогою повернути 1186 карб. 90 коп. З запису у церковній книзі за 1859 р. стало відомо, що врешті-решт лавра "сповна" отримала гроші від Федора Стрельбицького.

На жаль, писемні джерела, які залишилися до нашого часу не дають повної уяви про подальшу творчість і життя Олександра Стрельбицького після його від'їзду з Києва. Безвісний кінець талановитої людини, трагічна доля його спадщини, бездумно знищеної у запалі боротьби з церковним мистецтвом у 1922 р. залишили лише біль непоправної втрати. Усі твори Олександра Стрельбицького були розібрані на складові частини, які призначалися для перетоплення коштовного металу та для продажу дорогоцінних каменів.